

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС І ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Розпочинаючи вивчення розділу, переконайтесь, чи знаєте Ви:

- сутність політики;
- процесуальний вимір політики;
- функції політичної системи;
- легітимність політичної влади.

З цього розділу Ви дізнаєтесь:

- що таке політичний процес і політична діяльність;
- чи можливо поєднати компетентність (професіоналізм) і демократизм у межах політичного процесу;
- в чому полягає ефективність політичної діяльності та як її досягнути;
- що таке політична стратегія і політична тактика;
- у чому полягає зміст аналітичних, директивних та мобілізуючих політичних технологій;
- як виглядає процес прийняття і впровадження політичних рішень;
- які є способи прийняття одноосібних рішень у політиці.

3.1. Політичний процес і політична діяльність. Поняття, суб'єкти, рівні і види

Аналіз політичного процесу — одна з найважливіших проблем політичної науки. Якщо класична політологія зосереджувалась на філософських питаннях про те, якою має бути влада (м'якою чи жорсткою, централізованою чи децентралізованою і т. ін.), то сучасну політологію найбільше цікавлять прагматичні питання: як здійснюється політична влада, наскільки вона дійова, зважена й компетентна, як у ній поєднуються професіоналізм і демократичність, чи ефективні владні рішення тощо. Великого значення надають процесуальному аспекту політики, що розкриває динаміку політичної системи, функціонування її інститутів. З'ясувати основні, найбільш загальні поняття політичного функціонування, щоб пізніше застосовувати їх до вивчення процесів взаємодії суб'єктів політичного процесу та аналізу державних політичних курсів — у цьому полягає завдання третього розділу підручника.

Політичний процес — одне з найуживаніших понять політологічного словника, хоч його не завжди наповнюють чітко означеним змістом.

У найширшому розумінні політичний процес — це функціональна характеристика політичної системи, зміст якої визначається виконанням суб'єктами політики своїх специфічних ролей і функцій.

Його можна представити:

- як сукупність видів і форм діяльності політичних суб'єктів, що прагнуть реалізувати свої цілі в політичній сфері;
- як певну послідовність політичних дій і подій;
- як функціонування політичної системи в часовому вимірі та зміну її станів.

Політичний процес може розгортатися у різних просторових межах — на рівні будь-якого політичного співтовариства, що в тому чи іншому аспекті виступає як єдине ціле, як система. На цій підставі можна виділити *світові (глобальні), регіональні та національні (у державницькому розумінні, тобто внутрішньо-державні)* процеси. Про світовий політичний процес можемо говорити у випадках, коли міжнародна співдружність виступає як цілісна система держав із притаманними їм інтересами, з певними політичними структурами, діяльність котрих, так само, як і взаємодія окремих держав, є ланкою світового політичного процесу.

Об'єктивні умови існування, спільне історичне минуле, подібні проблеми сучасного розвитку дають підстави для того, щоб розглядати деякі регіони як систему, незалежно від того, наскільки тісним є їхнє організаційне об'єднання. А відтак можемо говорити про окремі

політичні процеси на теренах Латинської Америки, Західної Європи, Східної Європи тощо. І, нарешті, найчастіше нам доводиться вести мову про політичні процеси, що відбуваються усередині окремих країн. Стосовно кожного з цих політичних співтовариств поняття політичного процесу вживається як в однині, так і в множині.

В однині, коли мова йде про загальносистемний процес — функціонування політичних інституцій та сукупну діяльність суб'єктів політики в межах усієї політичної системи будь-якого рівня. В кожному співтоваристві або суспільстві він має свою специфіку, етапи і результати. Особливістю розгортання політичного процесу в Україні в наш час, наприклад, є його переходовість, відносно поміркований стиль політичної діяльності суб'єктів політики, значна утрудненість політичних перетворень через відсутність державницького досвіду, достатньої кількості кваліфікованих політиків, економічну кризу, зовнішній тиск і інше.

У множині термін "політичний процес" вживається тоді, коли в рамках даної (глобальної або національно-державної) політичної системи виокремлюємо різноспрямовані часткові (парцелярні) процеси — сукупності політичних дій і подій, за допомогою яких суб'єкти політики прагнуть досягнути своїх специфічних цілей у певній сфері чи в певному питанні. В Україні, зокрема, сьогодні чітко розрізняємо державотворчий процес, процеси національного відродження, економічної і політичної реформ, творення політичних партій тощо. Звичайно вони збігаються з окремими видами політичної діяльності, спрямованої на отримання певного суспільного результату.

Зміст політичного процесу розкривається у різних формах політичної діяльності.

Політична діяльність — специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактора влади. Це комплекс дій як окремих осіб, так і великих груп людей і цілих народів, спрямований на здобуття та здійснення влади або впливу на неї.

Прикладами політичної діяльності можуть бути: дебати в парламенті, переговорний процес, вибори, референдум, мітинг, пікетування, державний переворот і т. ін.

Політична діяльність не може бути прерогативою лише "сильних особистостей", "творчих еліт" або тих структур, які спеціально створені для здійснення політичної влади. Нею можуть займатися люди на різних рівнях суспільної системи. Політичною діяльністю вважаємо не лише прийняття рішень центральними органами державної влади (діяльність еліт), а й різні форми політичної активності людей внизу владної піраміди (діяльність мас), що прагнуть виразити своє ставлення до окремих політичних проблем, вплинути на ті чи інші політичні тенденції або рішення.

При вивченні політичної діяльності та її конкретної ланки — політичної дії — слід урахувувати такі їх особливості:

1. *Специфічний зв'язок діяльності й бездіяльності, позитивних політичних дій*, зміст яких полягає у тому, щоб "зробити щось" задля досягнення певної мети, і *негативних політичних впливів*, суттю яких є те, щоб "перестати щось робити" і "дозволити" статися певним подіям. У політичному житті конкретні наслідки може мати як активність, дія, так і пасивність, утримання від дії. Наприклад, свідоме утримання значної політичної партії або впливового лідера від прийняття рішення з певного важливого питання не ставить їх осторонь діяльності і не робить їх поведінку нейтральною. Адже зайнявши саме таку позицію, вони дозволили іншим суб'єктам діяльності провести політичну лінію відповідно до своїх специфічних інтересів. Існує спеціальний термін: абстенціонізм, який означає "утримання", зайняття позиції свідомого невтручання у хід подій для отримання конкретних політичних наслідків.

2. *Особливе співвідношення виявів вмотивованої цілеспрямованої активності* політичного суб'єкта і *різних форм неусвідомленої, спонтанної участі* людей у політиці, *раціональних та ірраціональних* спонук і складників політичної діяльності. Ця проблема є однією з найдискусійніших у політології. Залежно від її розуміння дослідники політичного процесу і політики-практики роблять різні, іноді прямо протилежні висновки щодо ролі народних мас у політиці, доцільності й меж демократичних процедур, природи політичної влади та поведінки людей, що мають владу. Зокрема, ті філософи та політологи, котрі дотримуються елітарних, тоталітарних та інших недемократичних концепцій влади, звичайно підкреслюють, а іноді й

прославляють ірраціональні, неконтрольовані розумом і непідвладні логічному осмисленню мотиви і способи політичних дій. Для прикладу можемо назвати ідеї Ф. Ніцше, В. Парето, Д. Донцова. І навпаки — прихильники демократичних форм правління звертають увагу на необхідність осмислення, раціоналізації політичної діяльності, бо без того неможливо досягти узгодження групових інтересів, що реалізуються через неї, ненасильницькими методами забезпечити політичну стабільність.

Вилучити ірраціональні елементи з політичної діяльності неможливо. Тим паче, що їхня питома вага в політиці трохи більша, ніж в інших сферах суспільного життя, і вона зростає, якщо суспільство перебуває у тяжких, екстремальних умовах, а люди доведені до відчаю певними суспільними негараздами. Однак одне із завдань політичної освіти й політичної культури полягає якраз у тому, щоб поставити ці "темні", непередбачувані імпульси людських дій під контроль інтелекту і "здорового глузду" та використати історичний досвід народу, його кращі політичні традиції для регулювання суспільної системи раціональними, гуманними і правовими методами. Практика показує, що ступінь раціональності мотивів і форм політичної діяльності загалом зростає у міру підвищення політичної культури й цивілізованості народу.

Раціональна політична діяльність задовольняє такі вимоги:

- її суб'єкт має чітке уявлення про цілі, яких він хоче досягнути;
- він знає адекватні методи досягнення поставлених цілей та може ефективно їх використовувати;
- уміє суміщати різні цілі, встановлюючи систему пріоритетів;
- може переглядати і змінювати свою стратегію, якщо вона не приводить до очікуваних результатів.

Хоч раціональність політичної діяльності є радше ідеалом, ніж повсякденною практикою, саме ступенем наближення до цього ідеалу вимірюється талант політичних лідерів у демократичних системах.

Що ж стосується *ірраціональної політичної діяльності*, то вона, як звичайно, веде до невдач через неспроможність пов'язати засоби з цілями та через ігнорування "упертих фактів" дійсності, які розглядаються відповідно до абстрактних схем та побажань.

3. Ще однією особливістю політичної діяльності є так звана *парадоксальність наслідків політики*. З практичного досвіду знаємо, що бувають ситуації, за яких нібито продумана і цілеспрямована політична діяльність призводить до зовсім інших, часто протилежних, неочікуваних і небажаних наслідків. Це означає, що треба чітко розмежовувати *усвідомлену* мету політичної діяльності і можливість непередбачуваних її результатів. Історія знає немало прикладів, коли політичні рухи, що на певному етапі отримували перемогу, пізніше не тільки не досягали своїх цілей, а й приводили людей, що йшли за ними, або й цілі країни, до катастрофи. Як і для будь-якої суспільної діяльності, для політики характерна наявність суб'єкта, який здійснює певні дії, і об'єкта, на якого ці дії спрямовані. Як суб'єкт, так і об'єкт є учасниками політичного процесу. В західній політологічній літературі замість терміну "суб'єкт" звичайно вживають термін "дійова особа" (actor) політики. Ці два поняття можна вважати синонімами, хоч у слові "суб'єкт" дещо більше акцентується момент свідомого включення у політичну діяльність.

Кого ж можна вважати суб'єктом (дійовою особою) політичної діяльності і політичного процесу?

Суб'єктом політики є та особистість, організація чи суспільна група, яка постійно і відносно самостійно бере участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливає на політичну поведінку інших суб'єктів, викликає своїми діями ті чи інші зміни в політичній системі.

Найбільш загальним є поділ суб'єктів політики на індивідуальних і групових. Груповим суб'єктом може бути будь-який з елементів соціальної структури, що усвідомлює і прагне захистити свої інтереси за допомогою політичних дій; будь-яка громадська організація або установа, що намагається досягнути певних політичних результатів своєї діяльності, а також керівні центри (владні структури) різного рівня (місцевого або загальнодержавного) та різної організаційної приналежності (від керівних структур певних політичних об'єднань до державних органів).

Хоч усі групові суб'єкти політики складаються з індивідів, окремо взятого індивіда ми можемо вважати суб'єктом політичного процесу лише в тому разі, якщо він діє від імені тієї чи іншої суспільної групи, має від неї підтримку, наділений певними повноваженнями, владою. І хоч статус громадянина сам по собі передбачає володіння певною політико-правовою суб'єктністю, усе ж рівень цієї суб'єктності незначний. Лише окремі громадяни, як А. Сахаров, Л. Лук'яненко, П. Григоренко силою своєї особистості могли впливати на політичну атмосферу в суспільстві й готували ґрунт для приходу демократії у тоталітарному СРСР.

Можна визначити декілька рівнів політичної суб'єктності індивіда:

1. пересічний пасивний громадянин, що частіше виступає у ролі об'єкта, ніж суб'єкта політики;
2. громадянин, що бере участь у політиці через виконання загальних громадських обов'язків або через громадську організацію;
3. член політичної організації, що з власної ініціативи поринув у політичну діяльність;
4. громадсько-політичний діяч;
5. професійний політик;
6. політичний лідер.

Зовсім не однаковою є включеність у політичний процес та вплив на прийняття і виконання політичних рішень і групових суб'єктів політики. Саме з урахуванням цих відмінностей і здійснюється класифікація суб'єктів політики на базових або первинних, вторинних і безпосередніх (див. таблицю 3.1).

Таблиця 3.1.

Ієрархія суб'єктів політичної діяльності та їх функції

Рівень	Види політичних суб'єктів	Суб'єкти політики, що належать до даного виду	Функції суб'єктів	Підсистема суспільства, до якої належать дані суб'єкти
III	Безпосередні суб'єкти політики	Політичні лідери владні структури керівні органи політичних організацій	Прийняття політичних рішень подолання конфліктів консолідація суспільства організаційна діяльність боротьба за самозбереження	Політична система
II	Вторинні суб'єкти політики	Політичні партії масові політичні рухи громадсько-політичні організації групи тиску	Формулювання цінностей і мети заінтересованих груп вироблення програм участь у боротьбі за владу здійснення тиску на владні структури	Громадянське суспільство
I	Базові (первинні) суб'єкти політики	Нації класи соціальні, соціально-територіальні і соціально-демографічні спільноти; етнічні та релігійні групи	Самоусвідомлення через визначення власних інтересів формування громадсько-політичних структур надання їм підтримки через масові акції та інші форми участі	Соціальна структура

Базові або *первинні* суб'єкти політики — це великі суспільні групи, що виникають спонтанно і спонукають людей, що належать до них, займаючи певне економічне, соціальне та політичне становище, включатися у політичну боротьбу за його збереження або зміну.

Суб'єктами цього рівня можуть бути нації, етнічні групи, соціальні верстви, класи, регіональні об'єднання тощо. Їх суб'єктність, яку ми також називаємо базовою, не передбачає поголовної участі членів цих великих груп у політиці. Достатньо, щоб на основі цих груп були утворені громадські та громадсько-політичні організації, котрі б виражали і захищали інтереси всієї групи, а сама група була основою для масових політичних дій, висуваючи із свого середовища політичних діячів і лідерів певного спрямування. Особливістю базових суб'єктів політики можна вважати також те, що водночас вони є суб'єктами й інших видів суспільної діяльності: економічної, культурної тощо.

Інакшою є роль *вторинних* суб'єктів: громадсько-політичних організацій, партій, груп тиску, лобі. Вони створюються як інструменти здійснення влади або вливу на неї — заради захисту інтересів базових суб'єктів, формулювання і втілення у життя їх цілей і цінностей, закріплених у певних політичних програмах, їх вторинність полягає у тому, що вони утворені на базі чогось, що існувало до них, і є похідними від нього.

Нарешті, третій "поверх" в ієрархії політичних суб'єктів — це *безпосередні суб'єкти* політичної діяльності, тобто ті особи або групи людей, що самі приймають політичні рішення і організують їх виконання. До них належать керівні центри всіх політичних та громадсько-політичних партій і організацій, структури державної влади, політичні лідери, еліти і контр-еліти, безпосередньо причетні до здійснення влади.

Об'єктом політичної діяльності може бути все суспільство або будь-який структурний його елемент, включно з елементами самої політичної системи. Одна й та сама суспільна група, залежно від ситуації, виступає або суб'єктом, або об'єктом політичної діяльності. Домагаючись владних позицій або політичного впливу, політична партія, наприклад, є суб'єктом політики. Але вона повинна підкорятися законам держави і в цьому аспекті виступає об'єктом регулюючої діяльності вищого законодавчого органу.

Залежно від того, хто й навіщо займається політикою та на який об'єкт спрямована його діяльність, змінюються зміст і форма самої політичної діяльності. *Класифікація політичної діяльності здійснюється за суб'єктами, об'єктами та рівнем інноваційності (спрямованістю у майбутнє чи минуле).*

Залежно від місця, яке суб'єкти політики займають у суспільній та політичній ієрархії, виділяють два основних рівні політичної діяльності:

елітарний рівень функціонування владних структур і здійснення ними своєї регулювальної діяльності стосовно: самих себе; суспільних груп; основних сфер суспільного життя (суспільних відносин);

рівень масової участі (або масової політики), через розмаїті форми якої народ здійснює свій суверенітет; реалізує своє право контролю за діяльністю владних структур; чинить тиск на владні структури, заявляючи про свої потреби та вимагаючи їх задоволення на груповому та індивідуальному рівнях. На цьому рівні відбувається формування організацій, рухів, партій для безпосередньої участі в політичному процесі на вищому державному рівні.

За кількістю та ступенем взаємозалежності суб'єктів політики діяльність може бути:

- *індивідуальна*: індивідуальний акт протесту, особиста публічна маніфестація поглядів (у пресі, на мітингу), відставка політика під впливом самостійно прийнятого рішення тощо;
- *колективна*: сума індивідуальних дій з мінімальним ступенем організації (демонстрація, що виникає стихійно під впливом масових емоцій);
- *групова*: суб'єктом політичних дій виступають суспільні групи з певною самосвідомістю, стійкою єдністю, організацією і програмою дій (політичний страйк, повстання);
- *загальносуспільна* (національно-визвольна боротьба, революція).

Загалом можна погодитися з твердженням, що політика — це переважно колективна діяльність. У політичному житті беруть участь як її групи, що перебувають при владі (політичні еліти), так і ті, що беруть участь у реалізації прийнятих без них рішень (маси). Інколи буває досить важко розділити індивідуальних та колективних суб'єктів політичної діяльності, оскільки вони діють у тісному взаємозв'язку. Індивідуальна дія харизматичного лідера, наприклад, неможлива без колективної участі тих, хто його підтримує.

Дуже важливим критерієм аналізу політичної діяльності є її *класифікація за змістом*. Останній визначається метою, яку ставлять перед собою суб'єкти, та характером об'єктів, на котрих спрямовані їхні зусилля. За типом об'єктів виділяють:

- діяльність, спрямовану безпосередньо на здобуття влади (боротьба за владні повноваження);
- діяльність, спрямовану на створення, удосконалення і заміну політичних інститутів (владно-управлінських структур, політичних і правових норм);
- діяльність, спрямовану на вироблення, здійснення або модифікацію політичних курсів (регулювання суспільних відносин).

Кожен із цих видів може бути конкретизований через виділення в його рамках більш вузьких підвидів (напрямів і форм) політичної діяльності (див. таб. 3.2.).

Таблиця 3.2.

Класифікація політичної діяльності за її змістом та об'єктами

Види політичної діяльності за об'єктом	Підвиди (напрями і форми) політичної діяльності
Діяльність, спрямована на здобуття влади (боротьба за владні повноваження)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Діяльність, спрямована на підготовку і проведення виборчої компанії (мирний шлях) або заколоту, перевороту (шлях насильства); ▪ Опозиційна діяльність (легальна і нелегальна)
Діяльність, спрямована на створення, удосконалення і заміну політичних інститутів, політичних і правових норм	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Створення органів державної влади ▪ Створення і вдосконалення конституції ▪ Законотворча діяльність ▪ Нормотворча діяльність органів виконавчої влади ▪ Створення громадсько-політичних організацій і партій ▪ Вироблення політичних норм діяльності громадсько-політичних організацій і партій (програм, статутів, декларацій)
Діяльність, спрямована на вироблення, здійснення або модифікацію політичних курсів (регулювання суспільних відносин)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Економічна політика: виконання державою та іншими владними інститутами господарських функцій (у більшій або меншій мірі); ▪ Соціальна політика: зміцнення соціальних основ розвитку суспільства, урахування і узгодження потреб та інтересів різних суспільних груп, вирішення конфліктних ситуацій, розроблення і здійснення програм соціального захисту; ▪ Етнополітика, релігійна політика: сприяння розвитку національної культури і духовності, регулювання міжетнічних і міжконфесійних стосунків ▪ Зміцнення інститутів влади, залучення громадян до участі в державному управлінні, підвищення їх політичної культури і свідомості ▪ Забезпечення законності і правопорядку ▪ Вироблення і здійснення зовнішньополітичних курсів та інші види.

Прагнення змін у структурах влади або політичних курсах, які вони проводять, є чи не найважливішою спонукою до участі людей у політиці. Зміни – це мета і сутність політичної діяльності. Проте не всі учасники політичного процесу однаковою мірою зацікавлені у змінах. Деякі з них вважають, що їхнім інтересам найбільше відповідає існуючий стан речей (сіагвс кво) і докладають зусиль, щоб його зберегти. Інші виступають за такі зміни, які обернені в минуле, спрямовані на його повернення (реставрацію). Тому є ще один критерій класифікації політичної діяльності — і спрямованість у майбутнє або, навпаки, у минуле.

Відповідно до цього критерію політична діяльність буває

- інноваційна, орієнтована на впровадження нових інститутів і на оновлення політичних курсів держави
- стабілізуюча, що прагне зберегти все цінне в існуючих політичних структурах, відносинах, формах діяльності, примирити суперечності й не допустити деструктивних, руйнівних змін
- консервуюча, націлена на недопущення суттєвих змін узагалі,
- реставраційна, тобто протилежна до інноваційної — спрямована на відновлення віджилих інститутів і форм суспільного життя

Залежно від характеру і методів політичних дій, що їх застосовують для запровадження змін, в інноваційній діяльності виділяють революційну і реформаторську діяльність. Реформи є найпоширенішим різновидом політичних інновацій. Вони є складним процесом поступового перетворення існуючої суспільної системи та її окремих елементів — без руйнування основ цієї системи. Реформи переважно започатковують владні структури. Якщо вони зачіпають існуючі суспільні відносини достатньо глибоко, то їх інколи називають революціями згори.

Революція також є інноваційною діяльністю. Але вона передбачає глибшу, порівняно з реформами, трансформацію суспільно-політичної системи, зміни в системі владних відносин — захоплення влади новими політичними силами, найчастіше насильницькими методами, та залученням до цієї діяльності широких верств населення. Узагалі революція — це

загальнонаціональний, загальносистемний процес, і цим вона відрізняється від політичних переворотів, які є доволі короткочасною дією вузькою кола осіб, що спрямована на захоплення політичної влади. Останні можуть мати як інноваційний, так і реставраційний характер, а можуть і взагалі не справляти суттєвою впливу на загальний стан політичної системи і суспільних відносин.